

Sòcrates a l'àgora. Una proposta per a 4t d'ESO

Sócrates en el Ágora. Una propuesta para 4º de ESO

Socrates in the Agora, a Proposal for 4th-Year Compulsory Secondary Education Students

Ferran Carreras

IES Damià Huguet

Resum

L'article exposa detalladament l'experiència d'un projecte per a la formació educativa en ètica i ciutadania, que es va posar en pràctica a l'IES Damià Huguet i al Centre de Tecnificació Esportiva de Campos . Es tracta d'una experiència de treball molt diversa, basada en vuit unitats didàctiques variades i que se centra en quatre competències bàsiques: aprendre a ser i a actuar de manera autònoma, aprendre a pensar i a comunicar, aprendre a descobrir i a tenir iniciativa, i aprendre a conviure i a habitar el món. L'objectiu principal és obrir el debat i abordar el pensament lliure, de tal manera que els alumnes puguin vertebrar aquestes reflexions conjuntament amb les altres matèries didàctiques i assoleixin les demandes educatives en relació amb el context social i cultural de la societat actual. El projecte revisa l'assignatura d'educació per a la ciutadania per donar-li un caire pràctic i per enllaçar teoria i pràctica a través de la reflexió sobre la pròpia vida i la realitat.

Paraules clau

Ètica i Ciutadania, Maleta Pedagògica, Competència, Formació, Reflexió, Educació.

Resumen

El artículo expone detalladamente la experiencia de un proyecto para la formación educativa en ética y ciudadanía que se puso en práctica en el IES Damià Huguet y el Centro de Tecnificación Deportiva de Campos. Se trata de una experiencia de trabajo muy diversa, basada en ocho unidades didácticas variadas y que se centra en cuatro competencias básicas: aprender a ser ya actuar de manera autónoma, aprender a pensar ya comunicar, aprender a

descubrir y tener iniciativa, y aprender a convivir y habitar el mundo. El objetivo principal es abrir el debate y abordar el pensamiento libre, de tal manera que los alumnos puedan vertebrar estas reflexiones conjuntamente con las otras materias didácticas y alcancen las demandas educativas en relación con el contexto social y cultural de la sociedad actual. El proyecto revisa la asignatura de educación para la ciudadanía para darle un carácter práctico y para enlazar teoría y práctica a través de la reflexión sobre la propia vida y la realidad.

Palabras clave

Ética y Ciudadanía, Maleta Pedagógica, Competencia, Formación, Reflexión, Educación.

Abstract

This article describes the experience of an educational project on ethics and citizenship that was implemented at both the secondary school IES Damià Huguet and the Sports Technification Centre in the town of Campos, Mallorca. This was a highly diverse work project consisting of eight teaching units that focused on four basic skills: learning to be and act independently, learning to think and communicate, learning to discover and take initiative, and learning to coexist and inhabit the world. The main purpose of the project was to open up debate and spur free thought, to enable the students to structure their ideas on these issues along with other educational subjects and socially and culturally meet the civic demands of today's society. The project revisits the curricular subject of civic education to endow it with a more practical aspect and to connect theory with practice through the contemplation of life and reality.

Keywords

Ethics and Citizenship, Student Learning Portfolio, Basic Skills, Training, Reflection, Secondary Education.

1. INTRODUCCIÓ

Aquesta feina neix d'un problema original: com donar resposta educativa eficaç i ajustada a uns alumnes específics davant els nous desafiaments per a una formació ètica i ciutadana a l'ESO? En realitat, però, la tasca comença molt abans, quan es fa una reflexió com a professional sobre la feina que es fa, es treballa en equip, es recullen materials i recursos, es mira de provar activitats, coses que es proven surten malament i s'han de tornar a fer, etcètera.

És un fet conegut que l'àrea d'ètica ha sofert diferents modificacions a partir de la LOE (2006) i de l'aplicació dels decrets que en concreten l'aplicació a la nostra comunitat. A partir d'aquí, es va començar a treballar amb la idea de reelaborar la matèria per tal d'adequar-la —tant pel que fa a continguts com pel que fa a la seva exposició i avaluació— a la realitat dels estudiants i a la nova normativa, i fer-la molt més propera i més atractiva. Aquest fou el principi de tot.

L'*educació per a la ciutadania* es configura com un dels eixos centrals de l'educació en valors en el nou currículum de l'ensenyament bàsic obligatori. Es pretén així que no només sigui una matèria en sentit estricte, compactada i desvinculada, sinó que vertebrí i vehiculí totes les demandes educatives davant els nous desafiaments socials, culturals, migratoris i ètics que té la societat al seu davant. En aquest sentit, les Illes Balears han viscut importantíssims canvis demogràfics que han reconfigurat del tot les relacions socials al voltant dels nouvinguts, dels fenòmens d'inclusió-exclusió, però també a partir de noves formes d'adopció de *ciutadania* que interpel·len de bell nou l'ensenyament.

La finalitat del projecte és afavorir aprenentatges duradors i de qualitat en els alumnes de 4t d'ESO, tot incidint en competències bàsiques per la via de promoure la reflexió sobre la pròpia vida i la realitat. La conducta ètica no s'aprèn si no es viu. Per tant, aquesta reflexió vol aproximar la teoria i la pràctica a partir de les necessitats i les motivacions detectades per l'equip de professors.

1.1. PLANTEJAMENT GENERAL

El projecte consta de vuit unitats didàctiques, desenvolupades fins al màxim nivell de concreció curricular d'acord amb els tres blocs de continguts fixats per al currículum de les Illes. Les vuit unitats agrupen tota la matèria que s'ha d'impartir durant un curs acadèmic sencer, però reordenada completament i de manera diferent de com s'imparteix normalment o com figura als manuals de les editorials escolars. Estan dissenyades atenent molt directament el tipus d'alumnes de les Balears i les seves motivacions principals.

L'objectiu final no és cap altre que millorar la qualitat dels aprenentatges a l'àrea de l'ètica cívica. En el nostre cas, el desenvolupament didàctic té una dimensió lectiva presencial i una altra de no presencial. El programa també es pot aplicar de manera individualitzada fent servir les noves tecnologies de la informació, mitjançant la plataforma d'ensenyament a distància amb l'entorn virtual conegut com a Moodle. Totes les àrees curriculars es poden seguir a través d'activitats d'autoaprenentatge. Així, des de qualsevol terminal es poden seguir els continguts de la matèria a través d'aquesta plataforma web, lliurar la feina al professor i establir itineraris formatius individuals segons els ritmes, les capacitats i les possibilitats horàries de cadascú.

D'antuvi s'ha considerat l'ètica un contingut *light*, d'exposició academicista i teoritzant allunyada de l'alumne. En qualsevol cas, del tot inútil per a la vida quotidiana. Aquest projecte vol convertir en falsa la idea anterior. Un important esforç del programa rau a identificar, fixar i concretar les competències bàsiques que s'han de desenvolupar amb aquest, fent convergir *ètica* i *adolescència* a través dels continguts actitudinals. La matèria d'ESO coneguda com a *ètica i ciutadania* s'ha configurat amb un doble plantejament: d'una banda, pretén ser una introducció a la reflexió ètica; de l'altra, ha d'aprofundir en l'estudi, ja començat en el primer cicle de l'etapa obligatòria, de la dimensió moral i ciutadana de l'ésser humà, i les seves implicacions socials i polítiques.

En un primer moment, ens trobàvem en un carreró aparentment sense sortida: per una banda, es considera l'àrea d'ètica cívica un àmbit clau per a l'aprenentatge de l'exercici crític i la formació de ciutadans responsables mitjançant el pensament lliure; però de l'altra, l'alumne sovint percep la matèria com a etèria i descontextualitzada de la realitat, tova i intranscendent i, el que és encara pitjor, del tot inútil. En definitiva: sense cap base pràctica.

Rondant aquesta idea, ens va venir al cap la possibilitat de capgirar completament l'assignatura i donar-li un dinamisme actiu i pràctic a partir de la creació d'una *maleta pedagògica*. La maleta havia de convertir-se en un catalitzador de propostes d'interacció a través d'objectes físics.

La noció d'objecte material era prou important: es tractava d'oferir connexions conceptuals entre objectes físics i idees, entre realitats quotidianes i conceptes, entre matèria i no-matèria, de manera que l'estudiant pogués desenvolupar relacions i establir criteris d'opinió a través d'aquestes connexions amb la seva vida quotidiana. Pensàvem que sovint es parla d'activar el sentit crític dels alumnes, o bé d'afavorir la relació entre conceptes, però —en canvi— el professor mateix adopta sovint una actitud teòrica i llibresca que no facilita que l'estudiant pugui correlacionar els continguts amb aspectes de la pràctica.

La maleta pedagògica havia de servir, per tant, de catalitzador, però no únicament per a això: a través de l'adaptació al màxim dels continguts, s'havien de concretar activitats d'aprenentatge en part proposades pel professor, però sobretot afavorir també la participació dels estudiants tot proposant activitats al voltant de cada eix temàtic del programa —relacions interpersonals,

participació i drets i deures ciutadans—, que s'havien de repartir durant els tres trimestres del curs acadèmic.

Amb aquesta idea al cap es pretenia fomentar l'adquisició d'hàbits que permetessin convertir els alumnes no en espectadors, sinó en subjectes del seu procés de reflexió i discussió dels problemes ètics, exigint, però també estimulants, l'afany per la precisió i el rigor en la formulació de les qüestions, l'autoexigència i l'esforç.

2. OBJECTIUS

El fonament últim del projecte consistia a capgirar de dalt a baix l'assignatura per fer-la molt més atractiva als alumnes. Ens semblava anacrònic que els estudis d'ètica d'ESO no tinguessin en compte la realitat peculiar dels estudiants en un moment del seu desenvolupament tan sensible als problemes com és l'adolescència.

1a fase	2a fase	3a fase
Dossier de treball	Activitats d'aprenentatge	Maleta pedagògica

Per això, es va fer un buidatge de continguts mínims per a cada bloc, els vàrem reelaborar a partir de bibliografia per a cada tema i els vàrem recollir en un *dossier bàsic de treball*. A partir d'aquest buidatge, en un segon moment establírem l'elaboració de les competències bàsiques que havien de fonamentar tota la feina d'activitats d'aprenentatge. Aquestes activitats d'aprenentatge varen constituir la tercera part de la feina, que consistí en l'elaboració de la maleta pedagògica, una maleta que, evidentment, resta sempre oberta a noves propostes i activitats. En síntesi, els objectius foren els següents:

- Sintetitzar al màxim el currículum, exemplificant continguts mínims, en blocs agrupats, i prenent com a eix de síntesi l'*adolescència* i el *món ètic*.
- Referir les *competències bàsiques* en els quatre àmbits fonamentals del programa de quart d'ESO —relacions interpersonals, participació i drets i deures ciutadans.
- Especificar una presentació didàctica inèdita i original dels continguts d'ètica a partir d'una *maleta pedagògica*, entesa com un curs d'introducció general a l'ètica, refosa en l'anomenada *ètica i ciutadania* a partir del currículum propi de les Illes Balears.

3. L'ÀREA CIVICOÈTICA I ELS SEUS CONTINGUTS

Tot i ser un curs introductor quant a continguts, aquest projecte pretenia desenvolupar en els alumnes les capacitats següents:

1. Identificar i valorar l'ètica com una eina per reconèixer i donar sentit a la vida pràctica, establint punts de contacte entre l'esport i el coneixement ètic.
2. Afavorir en els estudiants les capacitats per expressar el pensament propi, oralment i per escrit, amb rigor, ordre, claredat, coherència i creativitat.
3. Adoptar una actitud crítica i reflexiva davant les qüestions teòriques i pràctiques, i fonamentar adequadament les idees i les decisions pròpies.

4. Comentar textos ètics vinculats a l'adolescència o a algun element que connecti el text amb la seva activitat, encertar en la identificació dels problemes que plantegen, explicar els termes que usen, explicitar-ne l'estructura i el significat, i indicar els arguments utilitzats i les solucions proposades.
5. Practicar i valorar el diàleg ètic com a procés d'aproximació racional al coneixement i estimular el pensament dels estudiants a partir de les activitats pràctiques desenvolupades per al projecte.

Totes les activitats del curs havien de tenir en compte els continguts següents, que eren comuns als tres blocs i estaven fixats en el currículum de les Illes Balears:

Bloc 1. Continguts comuns

- Exposició d'opinions i judicis propis amb arguments raonats i capacitat d'acceptar les opinions de les altres persones.
- Pràctica del diàleg com a estratègia per abordar els conflictes de manera no violenta.
- Exposició d'opinions i judicis propis amb arguments raonats. Preparació i realització de debats sobre aspectes rellevants de la realitat, amb una actitud de compromís per millorar-la.
- Anàlisi comparativa i avaluació crítica d'informacions proporcionades pels mitjans de comunicació sobre un mateix fet o qüestió d'actualitat.

Bloc 2. Relacions interpersonals i participació

- Autonomia personal i relacions interpersonals. Afectes i emocions.
- Les relacions humanes: relacions entre homes i dones i relacions intergeneracionals. La família en el marc de la Constitució espanyola. El desenvolupament d'actituds no violentes en la convivència diària.
- La convivència a l'escola.
- La convivència intercultural a l'escola a les Illes Balears.
- Cura de les persones dependents. Ajuda a companys o persones i col·lectius en situació desfavorida.
- Valoració crítica de la divisió social i sexual del treball i dels prejudicis socials racistes, xenòfobs, antisemites, sexistes i homòfobs.
- La participació en el centre educatiu i en activitats socials que contribueixin a possibilitar una societat justa i solidària.

Bloc 3. Deures i drets ciutadans

- Declaració universal dels drets humans, pactes i convenis internacionals. Condemna de les violacions dels drets humans i actuació judicial ordinària i dels tribunals internacionals. Valoració dels drets i deures humans com a conquestes històriques inacabades i de les constitucions com a font de reconeixement de drets.

- Igualtat de drets i diversitat. Respecte i valoració crítica de les opcions personals dels ciutadans.
- La conquesta dels drets de les dones (participació política, educació, treball remunerat, igualtat de tracte i oportunitats) i la seva situació en el món actual.

4. METODOLOGIA

El fet de disposar de ràtios tan reduïdes permetia un treball didàctic de seminari amb els estudiants. Tenint en compte que la matèria impartida era escassament de dues sessions setmanals, la distribució que se seguia era la següent:

- Sessions presencials amb tot el grup per tractar les directrius generals de cada unitat didàctica (UD) i els conceptes bàsics (una sessió setmanal). Aquestes sessions tenien la seqüència següent:
 - Lectura d'un dels tres textos proposats per a cada UD
 - Exposició general dels conceptes teòrics del tema
 - Pluja d'idees sobre temes de recerca a partir del tema
- Sessions de seminari per exposar i comentar els continguts, i les propostes d'anàlisi i/o comentari (una sessió setmanal). Aquestes sessions es dedicaven a:
 - Exposició, comentari i debat de valoració eticoconceptual per part del professor.
 - Treball en grups de tres sobre les activitats proposades a la maleta pedagògica i activitats.
 - Disseny de propostes de recerca sobre el tema de la UD per part dels alumnes.
 - Revisió crítica de fonts d'informació.
 - Síntesi de conclusions principals i la seva forma d'exposició.
- Tutories personalitzades d'orientació i seguiment del treball de curs i supervisió de les activitats (en hores de tutoria o bé per Internet).
- Activitats no presencials: lectures i estudi personal. Preparació de les tasques encarregades (resums, revisions crítiques, etc.) i realització del treball guiat específic.
- Orientacions i materials necessaris per desenvolupar aquestes activitats, que es facilitaven a l'estudiant o bé en les sessions presencials o bé a través del dossier electrònic.

Els blocs estan organitzats durant el curs acadèmic de la manera següent, segons el temari adaptat de la matèria:

	1r trimestre	2n trimestre	3r trimestre
Blocs	1 i 2	1 i 2	1 i 3
Unitats didàctiques	1, 2 i 3	4, 5 i 6	7 i 8

La incorporació de les competències bàsiques al currículum d'ètica respon a tres finalitats d'aquest projecte:

1. En primer lloc, integrar els diferents aprenentatges, tant els formals (corresponents a les diferents àrees del currículum) com els informals.
2. En segon lloc, fer que els estudiants de 4t posin els seus aprenentatges en relació amb diversos tipus de continguts i els utilitzin eficaçment quan els siguin necessaris en diferents situacions personals, cadascú en la seva realitat, i en diferents contextos de Mallorca.
3. Finalment, orientar l'ensenyament, ja que han de permetre identificar els continguts i els criteris d'avaluació imprescindibles —esmentats més endavant—, i inspirar les decisions relatives al procés d'ensenyament.

Si bé és evident que l'ètica, per si mateixa, ja contribueix a l'adquisició de competències bàsiques atesa la seva naturalesa fonamentalment actitudinal, val a dir que aquest projecte didàctic intenta integrar els objectius i els continguts tenint en compte el desenvolupament integral de les vuit competències bàsiques —exceptuant-ne potser la competència matemàtica. En conseqüència, gairebé totes les competències queden reflectides tant en el disseny com en el desplegament metodològic de la programació d'aquest projecte. Tot i així, el projecte se centra fonamentalment en quatre grans competències:

Aprendre a ser i a actuar de manera autònoma

Per tal que cadascun dels estudiants de 4t d'ESO construeixi la manera de ser pròpia i la utilitzi per desenvolupar-se en les situacions que l'àmbit escolar i la vida li plantegin.

Aprendre a pensar i a comunicar

Per tal d'afavorir la comprensió significativa de les informacions i la construcció de coneixements cada vegada més complexos.

Aprendre a descobrir i a tenir iniciativa

Per tal de potenciar la utilització dels coneixements de què es disposa per interpretar la realitat europea, espanyola i mallorquina, i establir diàlegs interactius sobre fets i situacions del propi poble o la pròpia ciutat.

Aprendre a conviure i a habitar el món

Per tal que els estudiants de 4t d'ESO d'ètica esdevinguin ciutadans i ciutadanes actius en una societat democràtica i participativa.

El desplegament específic de les competències per a cada unitat didàctica és el següent:

Bloc 1 i 3

Unitat didàctica 1. El saber ètic: una introducció

Estructura dels continguts del tema 1

Què és l'ètica? Una introducció	Sentit i necessitat de l'ètica
L'ètica, una actitud crítica	El descobriment de si mateix
Els lligams entre ètica i ciència	L'ètica, condició de llibertat

Bloc 1 i 2

Unitat didàctica 2. L'ésser humà: aproximació antropològica

Estructura dels continguts del tema 2

Explicacions sobre l'origen de l'ésser humà	Explicació ètica
Explicació religiosa	Teoria de l'evolució
Model judeocristià	Anàlisi del procés d'hominització
Model grec	Aparició del llenguatge
Explicació racional	

Bloc 1 i 2

Unitat didàctica 3. Natura i cultura. La conducta moral

Estructura dels continguts del tema 3

Procés d'humanització	Evolució cultural humana
Descripció del procés d'humanització	Actituds davant la diversitat cultural
La cultura humana	L'etnocentrisme
Què entenem per cultura?	El relativisme cultural
Natura i cultura	El multiculturalisme
Característiques de la cultura	

Bloc 1 i 3

Unitat didàctica 4. La reflexió ètica sobre l'ésser humà

Estructura dels continguts del tema 4

Diversos plantejaments sobre l'ésser humà	El concepte de persona
L'ésser humà en les religions: cos i ànima	La llibertat humana
Explicacions dualistes i monistes	Determinisme i indeterminisme

Bloc 1 i 2

Unitat didàctica 5. Individu, cultura i estructura social: problemes ètics

Estructura dels continguts del tema 5

Fonaments de la sociologia	L'estructura social: grups i institucions
La socialització primària	Estratificació social
La socialització secundària	Ordre i conflicte socials
Agents de socialització	Factors de canvi social
La sociologia com a ciència	Les utopies

Bloc 1 i 2

Unitat didàctica 6. Dret i justícia

Estructura dels continguts del tema 6

Orígens del dret	Dret, obligació i deure
El dret natural	La justícia
La llei natural i la llei humana	Característiques de la justícia
Dret natural	La justícia i la seva aplicació
Funcions del dret	Els drets humans

Bloc 1 i 3

Unitat didàctica 7. Estat i ciutadania

Estructura dels continguts del tema 7

Teories sobre l'origen de la societat	El poder i la seva legitimació
Teories naturalistes	Teories sobre l'origen de l'Estat
Teories del contracte social	Els règims polítics: democràcia i ciutadania
El concepte d'Estat	Règim parlamentari democràtic i ciutadania

Bloc 1 i 3

Unitat didàctica 8. Fonamentació de l'ètica. Autonomia i heteronomia morals

Estructura dels continguts del tema 8

Orígens de l'ètica	Sistemes ètics formals
Estructura de la conducta moral	Sistemes ètics materials
La norma moral	Ètica i valors
Autonomia i heteronomia morals	Problemàtica ètica: bioètica, eutanàsia, etc.

5. AVALUACIÓ

Partint de les vuit unitats didàctiques, els criteris d'avaluació generals foren els següents:

1. Analitzar textos ètics breus i donar compte del problema de què tracten, de l'estructura que presenten i dels raonaments que hi són presents (tots els blocs).
2. Conèixer i analitzar les característiques específiques de l'ésser humà com una realitat complexa i oberta de múltiples expressions i possibilitats (bloc 2).
3. Conèixer i valorar la naturalesa de les accions humanes i la importància de l'ètica (bloc 3).
4. Comprendre i valorar les idees ètiques i filosòfiques que han contribuït a definir la categoria de ciutadà (bloc 3).
5. Assenyalar les diferents teories sobre l'origen del poder polític i la seva legitimació, els valors de la democràcia i la conducta cívica (bloc 3).
6. Realitzar activitats de documentació per obtenir informació a través de diverses fonts solvents, contrastar-la i organitzar-la en resums i esquemes, i utilitzar-la críticament (tots els blocs).
7. Participar activament en sessions de discussió i diàleg (tots els blocs).
8. Reconèixer el caràcter propi de l'ètica distingint-la d'altres sabers i centrar-se en les preguntes i els problemes socials fonamentals: ecologia, pacifisme, eutanàsia, bioètica, sexisme, maltractaments, drets humans, etc. (bloc 2).
9. Formular preguntes i expressar dubtes com a inici del procés de recerca d'estratègies per donar respostes que excloquin prejudicis (bloc 1).
10. Criticar la concepció del món pròpia i descobrir-ne la supeditació a determinats factors històrics, polítics, socials i culturals, i les assumpcions implícites que la condicionen (bloc 2).

6. VALORACIÓ DE RESULTATS

Tot i que parlar, en sentit estricte, de resultats és potser imprudent i fins i tot agosarat, atès que, en educació, es difícil valorar-los, val a dir que estem força contents i motivats pel que fa a les seves repercussions. S'ha notat més interès dels estudiants per la matèria en veure, sobretot, que el professor s'implicava i s'entusiasmava a l'hora de presentar-la. Si partim de la premissa que només s'ensenya allò que es transmet, aleshores hem de dir que almenys la curiositat, l'interès i el contagi per la vida s'hauran encomanat als alumnes. El projecte, però, no s'ha acabat mai del tot perquè contínuament hem anat fent revisions i readaptacions, de manera

que enguany, l'any 2010, n'hem canviat alguns aspectes (temporalització, activitats, noves idees segons el moment en què han anat sorgint) segons el grau de repercussió que han tingut en els alumnes.

El projecte ha acaparat l'interès tant dels alumnes de l'IES Damià Huguet, de Campos, com del Centre de Tecnificació Esportiva (CTIB) —centres on es va posar en pràctica— a través d'una matèria tradicionalment considerada evasiva i de poc pes al currículum. L'entusiasme dels professors implicats s'ha vist sobradament compensat amb l'interès inusitat que ha generat en els alumnes, i la implicació que això ha suposat. Al capdavant, cal constatar que la millor forma d'assabentar-se de l'eficàcia d'un ensenyament és mesurar la implicació dels estudiants: en aquest cas no en tenim cap dubte. Això és encara més meritori en el cas dels alumnes de l'IES CTIB si tenim present l'escassetat horària (molts de dies no tenen classe perquè tenen torneig) i el règim estricte de competicions que presideixen la seva formació. Sotmesos a una gran pressió i amb uns nivells de concentració excepcionals, l'àrea d'ètica ha estat com un bàlsam obert al debat, al descobriment i a la curiositat: al pensament lliure. Uns i altres estan molt contents amb la feina feta fins ara, encara inacabada.

En qualsevol cas, però, el projecte pot ser aplicat a qualsevol centre perquè resta prou obert per fer-ne qualsevol adaptació. Els continguts, minimitzats al màxim, són comuns a tots els centres, i les activitats es poden adaptar i extrapolar segons les capacitats i els interessos de qualsevol altra tipologia d'alumne.

En general, podem dir que estem molt contents amb la feina feta. I això ja ho val tot!

7. BIBLIOGRAFIA

Babiano, J. (2000). Ciudadanía y exclusión. A: M. Pérez, (comp.). *Ciudadanía y democracia*. Madrid: Largo Caballero, p. 237-256.

Bárcena, F. (1997). *El oficio de la ciudadanía*. Barcelona: Paidós.

Bartolomé, M. et al. (2000). *La construcción de la identidad en contextos multiculturales*. Madrid: CIDE.

Bartolomé, M. [coord.]. (2002). *Identidad y ciudadanía: Un reto a la educación intercultural*. Madrid: Narcea.

Cabrera, F. (2002). Qué educación, para qué ciudadanía. A: E. Soriano (Coord.). *Interculturalismo: proyectos, programas y educación*. Madrid: Muralla, pp. 83-138.

Camps, V.; Giner, S. (1998). *Manual de civisme*. Barcelona: Ariel.

Cardús, S. (2006). *Ben educats*. Barcelona: La Magrana.

Cortina, A. (1994). *La ética de la sociedad civil*. Madrid: Anaya.

Decret 73/2008, de 27 de juny, pel qual s'estableix el currículum d'Educació Secundària a les Illes Balears. Educació per a la ciutadania. Palma: Conselleria d'Educació i Cultura. Govern de les Illes Balears.

Ley orgánica de educación. Madrid: MEC, 2006.

Majó, J. (2002). Ciutadania social. A: F. Imbernón. *Cinc ciutadanes per a una nova educació*. Barcelona: Graó.

Marina, J. A. (2006). *Aprender a convivir*. Barcelona: Ariel.

Real Decreto 1631/2006, de 29 de diciembre, por el que se regulan las enseñanzas mínimas para la educación secundaria obligatoria. Madrid: MEC.

Real Decreto 806/2006, de 30 de junio, por el que se regula el calendario de implantación de las enseñanzas mínimas. Madrid: ME

Per citar aquest article:

Carreras, F. (2012). Sócrates a l'àgora. Una proposta per a 4t d'ESO. *Innov[IB]. Recursos i Recerca Educativa a les Illes Balears*, 3, 201-212. Obtingut de: <http://www.innovib.cat/numero-3/pdfs/art13.pdf>

